

Obrazy świata w komunikacji
polskiej skrajnej prawicy

Obrazy świata w komunikacji polskiej skrajnej prawicy

Marcin Pielużek

seria
projektowanie komunikacji

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1. Założenia teoretyczne i metodologiczne	13
Język, wartości, ideologia	15
Kwestia wartości	25
Ideologiczne fundamenty współczesnej skrajnej prawicy	43
Polska skrajna prawica	65
Lingwistyka korpusowa i metoda badawcza	83
Charakterystyka korpusów i dobór próby	95
Rozdział 2. Wyniki badań empirycznych	107
Obrazy świata w komunikacji neofaszystów	109
Leksemy BIAŁY i RASA jako fundamentalne składniki konstrukt rasizmu	123
Neofaszystowski konstrukt człowieka	139
Neofaszystowski konstrukt antysemityzmu	144
Konstrukt skinheada	151
Leksem POLSKA w komunikacji neofaszystów	163
Neofaszystowski koncept narodu	168
Obrazy świata w komunikacji subkultury skinheads	177
Leksem SKINHEAD jako podstawowy składnik komunikacji wewnętrznej	189
Ruch jako podstawowa forma organizacji subkultury skinheads	197
Semantyka leksemu POLSKA	199
Skinheadzka koncepcja narodu	207
Konstrukt człowieka w komunikacji skinheadów	214
Obrazy świata w komunikacji radykalnych nacjonalistów	223
Nacjonalistyczny konstrukt narodu i państwa	234
Leksemy POLSKA i POLAK w komunikacji radykalnych nacjonalistów	261
Człowiek w komunikacji radykalnych nacjonalistów	275
Obrazy świata w komunikacji neopogan	283
Koncepcja człowieka w komunikacji neopogan	291
Neopogańska konstrukcja świata	297
Konstrukt religii	306
Neopogańska koncepcja narodu	308
Leksem POLSKA w komunikacji neopogan	317
Kultura jako neopogański symbol dyskursywny	321

Zakończenie	329
Perspektywa porównawcza	331
Identyczne leksemy różne semantyki	343
Konstrukty komunikacyjne	347
Bibliografia	353
Aneks	369

Wstęp

Odbývające się regularnie od kilku lat nacjonalistyczne wydarzenia, takie jak Marsz Niepodległości w Warszawie czy bardziej radykalny Marsz Patriotów we Wrocławiu, stanowią wyznacznik nie tylko popularności skrajnie prawicowych propozycji ideologicznych, ale także stanu intelektualnego tychże środowisk. Wznoszone w trakcie manifestacji hasła oraz slogany widniejące na flagach i banerach obrazują, jak tematyzowane są przez współczesnych nacjonalistów określone problemy społeczno-polityczne. Treści te są podejmowane oraz reprodukowane przez media głównego nurtu. Zaskakuje jednak nieobecność w publicznym dyskursie interpretacji owych sloganów i symboli. Media dokonują jednocześnie pewnej uniwersalizacji komunikacji skrajnej prawicy. Z logiki mediów wynika, iż mamy do czynienia z jednym tworem – Marszem Niepodległości / Marszem Patriotów lub ogólnie – ze środowiskami narodowców. Nie dokonuje się jednak dyferencjacji nacjonalistycznego dyskursu. W rzeczywistości bowiem mamy do czynienia nie z jedną, ale z wieloma różnymi organizacjami nacjonalistycznymi operującymi odrębnymi i często rozbieżnymi ideologiami, wartościami, symbolami. Zupełnie inne aspekty, przynajmniej na poziomie programowym, istotne są dla nacjonalistycznie zorientowanych neopogan i radykalnych nacjonalistów spod znaku falangi niż dla bardziej ekstremalnych neofaszystów. Przekłada się to na fakt, że nawet kluczowe dla nacjonalizmu pojęcia – naród, państwo, ojczyzna – posiadają nie tylko różną wartość, ale także odmiennie są semantyzowane, a w konsekwencji różne ideologiczne obrazy świata są reprodukowane z wykorzystaniem tych samych jednostek lingwistycznych.

Ów brak interpretacji oraz uniwersalizacja ideologii nacjonalistycznej przyczynia się do normalizacji i legitymizacji radykalnych haseł, konceptów oraz symboli nienawiści, a tym samym adaptowane

są na poziomie interdyskursu¹ strategie normalizacyjne, charakterystyczne dotychczas jedynie dla komunikacji wewnątrzsystemowej skrajnej prawicy. Przykładowo swastyka wprowadzana jest do publicznego dyskursu nie tylko w postaci różnorodnych form, ale również z wykorzystaniem referencji do mitologii (symbol Słońca) lub też prezentowana jest jako symbol silnie powiązany z rodzimymi kulturami. Lokowana jest ona w interdyskursie za pomocą różnorodnych terminów (np. świaszczyca, swarga, swarzyca, dysk Słońca, krzyż Thora), dzięki czemu następuje rozmycie negatywnej semantyki nazistowskiego symbolu. Jeszcze mniej podejrzliwości budzą inne symbole – runy, w których zakodowane są określone subkulturowe kody, koła zębate, będące jednym z wielu symboli narodowego socjalizmu, czy też Czarne Słońce, będące referencją do rasistowskiego Towarzystwa Thule, z którego wywodzili się późniejsi ideolodzy i członkowie NSDAP. Owe mechanizmy normalizacyjne nie ograniczają się do określonych znaków semiotycznych, lecz także języka i semantyki. Wykorzystywana jest w tym celu przede wszystkim strategia eufemizacji, wypracowana przez powstałą pod koniec lat 60. XX wieku francuską Nową Prawicę (Nouvelle Droite). Polega ona na wprowadzaniu do szerokiego obiegu radykalnych treści, po ich uprzednim oswojeniu. Za przykład niech posłuży określenie etnopluralizmu, za którym kryje się współczesna koncepcja rasizmu (rasowy separatyzm). Z jednej strony podkreśla ona wartość rasowej i kulturowej różnorodności, z drugiej postuluje separację i nieprzenikanie kultur.

Aby właściwie interpretować znaczenia generowane i reprodukowane przez współczesną skrajną prawicę, niezbędne jest więc poznanie kluczowych konstruktów wykorzystywanych przez te środowiska, a także ich semantyk. Istotne jest także uchwycenie charakterystycznych mechanizmów, za pomocą których napędzana i utrzymywana jest skrajnie prawicowa komunikacja. Problematyka nacjonalizmu, eksplorowana dość często na gruncie nauk historycznych, politologicznych czy też socjologicznych, w niewielkim stopniu podejmowana była dotychczas przez językoznawców oraz komunikologów.

¹ Za Januszem Anusiewiczem, Anną Dąbrowską i Michaelem Fleischerem przyjmuję tu następującą stratyfikację dyskursów: na poziomie generalnym funkcjonuje interdyskurs; na poziomie poszczególnych systemów społecznych funkcjonuje dyskurs specjalistyczny (subkulturowy) (zob. Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer 2000: 16–19).

Niniejsza książka ma zatem ambicje wypełnienia istniejącej luki w badaniach poświęconych komunikacji skrajnej prawicy, szczególnie że brak jest kompleksowego opracowania prezentującego analizę języka i komunikacji w prasie trzecioobiegowej. Autor stawia przed sobą dwa podstawowe cele. Pierwszy koncentruje się na zbadaniu sposobów konstruowania obrazów świata przez różne grupy i środowiska skrajnie prawicowe. Drugim celem, wyphywającym bezpośrednio z pierwszego etapu, jest identyfikacja i rekonstrukcja wartości zawartych w językowych obrazach świata. Przedmiotem badań jest komunikacja współczesnej polskiej skrajnej prawicy, a dokładniej jej językowa reprezentacja zawarta w mniej dotychczas eksplorowanych źródłach – publikacjach drugiego i trzeciego obiegu. Podstawowe hipotezy badawcze sformułować można następująco: fundamentalne składniki ideologii nacjonalistycznej (państwo, naród, ojczyzna itp.) posiadają odmienne semantyki w komunikacji różnych grup skrajnie prawicowych; semantyka kluczowych konstruktów charakterystyczna jest jedynie dla danej subkultury; fundamentalną funkcją kluczowych konstruktów jest stabilizacja danego systemu subkulturowego. Badania, których wyniki przedstawione zostały w niniejszej książce, miały charakter interdyscyplinarny. Wykorzystywały one doświadczenia badawcze aksjologii lingwistycznej, językoznawstwa kognitywnego, statystycznych i ilościowych analiz językowych oraz analizę dyskursu. Całość ulokowana została na gruncie teorii systemów i komunikacji, a za teorię wiodącą przyjęto koncepcje konstruktywistyczne. W przekonaniu autora adaptacja technik i metod lingwistyki korpusowej na grunt badań komunikacyjnych (w paradygmacie konstruktywistycznym), jak również próba wypracowania na tej podstawie metody badawczej, jest kolejną wartością projektu badawczego.

Niniejszą książkę traktować należy jednocześnie jako wstęp do dalszych badań nad komunikacją polskiej skrajnej prawicy. Istotnym problemem dla badaczy jest dziś bowiem rozmycie stanowisk ideologicznych poszczególnych grup i organizacji. Jak podkreśla Les Back (2002), mamy dziś do czynienia z „płynnymi ideologiami”, które charakteryzują się nie tylko dużą zmiennością, ale także łączeniem różnych, często sprzecznych elementów ideologicznych, adaptowanych w zależności od aktualnej sytuacji społeczno-politycznej i w celu osiągnięcia określonych celów. Owe ideologiczne i programowe rozmycie utrudnia w konsekwencji rozróżnienie treści

i środowisk mniej oraz bardziej radykalnych. Celem niniejszego opracowania, będącego – jak wspomniano wcześniej – pierwszym etapem badawczym, jest próba identyfikacji różnych podmiotów komunikacyjnych w obrębie szeroko rozumianej skrajnej prawicy, a także zarysowanie określonych ideologicznych granic między nimi. Wyniki prezentowanych tu badań służyć mają za wyznaczniki do dalszych analiz skrajnie prawicowej komunikacji. Z tego też względu za materiał badawczy posłużyły tu wydawane, począwszy od lat 90. XX wieku, w dużej mierze w nieoficjalnym obiegu, pisma różnych grup radykalnych nacjonalistów. Lata 90. XX wieku są bowiem istotną dekadą, jeśli chodzi o powstawanie, modyfikację i podziały w ramach grup skrajnej prawicy. Z jednej strony zawiązują się organizacje nawiązujące do tradycji polskiego przedwojennego nacjonalizmu, zarówno jego łagodniejszej wersji (nawiązania do Narodowej Demokracji), jak i zdecydowanie bardziej radykalnych opcji, dla których wzorem była ideologia RNR „Falanga”. To także okres, kiedy zaimportowana została subkultura politycznych skinheadów, która do Polski dotarła głównie w najbardziej radykalnej, rasistowskiej wersji. Wraz z tą subkulturą pojawiły się także ekstremalnie radykalne treści propagowane przez neofaszystów. Funkcjonowały w końcu różne zorientowane nacjonalistycznie organizacje neopogańskie, które określały się mianem spadkobierców i kontynuatorów tradycji polskiej, przedwojennej Zadrugi, którą uzupełniali o rodzime obrzędy i wierzenia. Innymi słowy, był to okres, w którym możliwe było wyszczególnienie różnych grup i środowisk, a tym samym kluczowych dla nich konceptów komunikacyjnych i ideologicznych. Zarysowane w niniejszej pracy główne tematy komunikacji, semantyka dominujących konceptów, ich wzajemne powiązania i mechanizmy reprodukcji nacjonalistycznych treści będą przydatne do dalszych badań, zmierzających do identyfikacji kluczowych aktorów bieżącej komunikacji skrajnej prawicy. Wspomniane rozmycie ideologiczne jest bowiem, w przekonaniu autora, jedną ze strategii wykorzystywanych przez współczesną skrajną prawicę. Doskonałym aktualnym przykładem tej strategii, będącym jednocześnie analogią do funkcjonowania polskich środowisk radykalnych nacjonalistów, jest amerykańska Alt Right. Pod szyldem tym skupiają się różnorodne, luźno powiązane organizacje skrajnej prawicy, reprodukujące zarówno treści charakterystyczne dla ultrakonserwatywnego skrzydła Partii Republikańskiej „Tea Party”, jak i rasistowskie oraz neofaszystowskie koncepcje typowe dla komunikacji amerykańskich białych rasistów

spod znaku The Daily Stormer². Aby zidentyfikować główne źródła Alt Right, niezbędna jest wiedza na temat głównych aktorów odpowiedzialnych za jej komunikację. Z identycznym problemem mamy do czynienia w przypadku polskiej współczesnej skrajnej prawicy.

Książka podzielona jest na dwie główne części. W rozdziale pierwszym przedstawione zostały najważniejsze założenia teoretyczne i metodologiczne. Ze względu na to, że jest to praca empiryczna, ograniczono się do wyszczególnienia fundamentalnych koncepcji przyjętych jako podstawa teoretyczna, wskazania najważniejszych tradycji badawczych będących inspiracją dla realizowanych badań oraz krótkiej charakterystyki wykorzystanych narzędzi badawczych. Rozdział ten otwiera zarys konstruktywistyczno-systemowej teorii komunikacji stanowiącej teoretyczną podstawę niniejszego opracowania. Przybliży on kluczowe założenia teorii konstruktywizmu i teorii systemów, a także konstruktywistycznego rozumienia komunikacji oraz roli języka w tychże koncepcjach badawczych. W dalszej kolejności zaprezentowana została krótka charakterystyka polskich środowisk nacjonalistycznych i ich fundamentalnych koncepcji ideologicznych, będąca wprowadzeniem do głównej części pracy. Rozdział zamyka prezentacja zastosowanych technik badawczych oraz charakterystyka materiału badawczego.

Druga część książki prezentuje wyniki badań empirycznych. Została ona skonstruowana w sposób następujący. W pierwszej kolejności zostały przedstawione analizy komunikacji każdej z czterech wyszczególnionych tu grup skrajnej prawicy – neofaszystów, skinheadów, radykalnych nacjonalistów i neopogan. W ramach każdego z podrozdziałów omówiono ogólną charakterystykę komunikacji – dominujące koncepty komunikacyjne, rozkład kluczowego słownictwa, charakterystyczne dla danego środowiska określenia, a następnie przeprowadzono szczegółową analizę jakościową pięciu

² The Daily Stormer jest jednym z najbardziej popularnych amerykańskich serwisów internetowych promujących teksty o charakterze neofaszystowskim, rasistowskim czy antysemickim. Skupia wokół siebie najważniejsze środowiska białych suprematystów. Aktualnie zaliczany jest jako część tzw. Alt-Right. Nazwa serwisu nawiązuje do tytułu „Der Stürmer” (Szturmowiec), kluczowego tygodnika dla niemieckiej narodowosocjalistycznej propagandy. Część twórców serwisu oficjalnie wspierało kandydaturę Donalda Trumpa na prezydenta Stanów Zjednoczonych. Po jego sukcesie wyborczym serwis zmienił na krótko swój podtytuł na „America’s #1 Most-Trusted Republican News Source”.

najsilniejszych w każdym korpusie rzeczowników. Realizowane na wstępnym etapie projektu badania cząstkowe wyraźnie pokazywały, że dziesięć pierwszych rzeczowników o największej frekwencji to słowa węzły, na podstawie których budowana jest cała komunikacja danej grupy. Słowa te łączą się bowiem z innymi kluczowymi leksemami, tworząc z jednej strony określoną sieć połączeń, a z drugiej wytwarzając charakterystyczne dla danego środowiska określenia. Część analityczną zamyka analiza porównawcza próbująca uchwycić zarówno cechy wspólne dla wszystkich środowisk, jak i składniki komunikacyjne unikalne dla konkretnych ugrupowań. W końcu podjęta została próba opisu podstawowych mechanizmów odpowiedzialnych za reprodukcję skrajnie nacjonalistycznych treści.

Niniejsza książka nie byłaby możliwa, gdyby nie pomoc wielu ludzi, którzy swoimi życzliwymi uwagami i komentarzami przyczynili się do jej finalnego kształtu. Szczególne podziękowania należą się dr. hab. Wojciechowi Kajtochowi, za merytoryczną oraz metodologiczną opiekę nad realizowanymi badaniami, jak również za udostępnienie swojej prywatnej biblioteki zinów. Podziękowania za dostęp do materiałów badawczych należą się również prof. dr hab. Barbarze Fatydze. Wyrazy wdzięczności kieruję też do wszystkich osób, które w trakcie licznych konferencji oraz spotkań naukowych, w ramach których prezentowane były wyniki cząstkowe niniejszych badań, dzieliły się swoimi krytycznymi uwagami, trafnymi spostrzeżeniami oraz pomysłami na dalsze kierunki badawcze. W tym zakresie szczególne podziękowania należą się prof. dr. hab. Michaelowi Fleischerowi. W końcu chciałbym w tym miejscu podziękować wszystkim najbliższym osobom, za ich pomoc, a w szczególności wyrozumiałość i cierpliwość, jaką wykazały się w trakcie realizacji badań oraz pisania niniejszej książki.

Opracowanie to nie byłoby również możliwe bez odpowiedniego wsparcia finansowego. Niniejsze badania zostały sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych w ramach finansowania stażu po uzyskaniu stopnia naukowego doktora na podstawie decyzji numer DEC-2013/08/S/HS2/00229.